

کارکردشناسی نقوش سنتی در طراحی پوستر معاصر ایران با تأکید بر نماد پرندگان

هادی سلیمان آبادی

کارشناس ارشد پژوهش هنر، designer.hsm@gmail.com

چکیده

موضوع پژوهش حاضر به کارکردشناسی نقوش سنتی (با تأکید بر نماد پرندگان) در طراحی پوستر معاصر ایران اختصاص دارد. پوستر و اعلان شاخه‌ای نوین از گرافیک است که عمر آن به حدود صدسال می‌رسد. پوستر کارکرد اطلاع‌رسانی دارد و به همین دلیل طراحان از امکانات مختلف تصویری و تبلیغاتی برای جلب توجه مخاطب استفاده می‌کنند. یکی از این امکانات که در ایران مورد توجه طراحان پوستر قرار گرفته، نمادها و نقش‌مایه‌ها و طرح‌ها و آرایه‌های سنتی است. این نقوش از دوران اساطیری و باستانی ایران تا دوره‌ی اسلامی را در برمی‌گیرند. از همین‌رو متناسب با محتوای پوستر و متأثر از گرایش‌های فرهنگی عصر، طراحان از این نقوش بهره می‌گیرند. در این پژوهش سعی شده با بررسی پوسترهای طراحی‌شده در موضوعات مختلف از دهه‌ی چهل که به نوعی سرآغاز طراحی پوستر به شکل امروزی آن بوده است تا دوران کنونی، به نقش و حضور نقوش سنتی ایرانی-اسلامی با محوریت پرندگان نمادین در آنها پرداخته شود و کارکرد این نقوش در پوستر معاصر ایران تبیین گردد. نتیجه آنکه در طراحی پوستر معاصر، به ویژه در حوزه‌ی فرهنگی-هنری نماد پرندگان بسیار مورد استفاده قرار گرفته است. این استفاده نیز یا به صورت نمادین بوده یا جنبه‌ی تزیینی داشته است.

واژگان کلیدی: پوستر، نقوش سنتی، نماد پرندگان.

مقدمه

عصر حاضر به دلیل گسترش روزافزون وسایل ارتباط جمعی و پیشرفت سریع تکنولوژی «عصر ارتباطات» نام گرفته است. انتقال پیام در ارتباط با نوع آن و متناسب با شرایط گیرندگان آن پیام، وسیله‌ی خاص خود را می‌طلبد که این وسایل و ابزار و راه‌ها همواره با پیشرفت تکنولوژی و رشد دانش، تحول و توسعه می‌یابند. از آنجا که هر اثر هنری، حاصل محتویات ذهنی، اندوخته‌های فکری و برداشتهای متفاوت هنرمند از زندگی پیرامون خویش است، می‌توان به این نتیجه اندیشید که هنرمند می‌تواند سابقه و بیوگرافی تصویری جامعه و تمدن خود را به مثابه امری ضروری مورد شناسایی قرار دهد. سنت هر ملت، چه از جنبه‌ی علمی و چه از لحاظ اجتماعی، برای خود آن ملت دارای ارزش فراوان است. زیرا از طریق سنت به محتوای اندیشه و طرز تفکر افراد عام آن جامعه دسترسی پیدا می‌کنیم و با آگاهی از اندیشه‌ها، به اشکال ارتباطی صحیح‌تری می‌رسیم.

هنر و علم گرافیک با تکیه بر عناصر بصری، همواره به عنوان یکی از راه‌های مهم ارتباطی، در خدمت روابط انسانی و انتقال افکار و توسعه‌ی فرهنگ بوده است. یکی از میوه‌های درخشان این هنر و دانش، نمادها و نشانه‌های به کار رفته در پوسترها هستند؛ به ویژه اینکه عناصر و نقوش استفاده شده به لحاظ تاریخی قدمتی فراتر از هر اثر گرافیکی داشته و از گذشته‌های دور به قصد ارتباط به وجود آمده‌اند؛ و جلوه‌های متعدد و گوناگون آن در فرهنگ‌ها و اقوام مختلف بشر موجب شگفتی است.

پوستر مقوله‌ای مستقل از نقوش سنتی است و کارکرد عمده‌ی آن اعلان و اطلاع‌رسانی است. با وجود امکاناتی چون نرم‌افزارهای رایانه‌ای از یک طرف و رسانه‌هایی نظیر اینترنت از طرف دیگر، پوستر و گرافیک در دنیای امروز بیش از هر زمان دیگری سودگرا، تبلیغاتی، متنوع و جذاب شده است. اما آنچه پوستر معاصر ایران را تا حدی متمایز کرده، استفاده از نقش‌مایه‌های سنتی است. این نقوش برخاسته از فرهنگ قومی و ملی ایرانیان است و بنابراین به پوستر معاصر نیز هویتی فرهنگی بخشیده است. اما اینکه در طراحی پوستر معاصر ایران کدام نقوش بیشتر مورد استفاده قرار گرفته‌اند یا چه هدف و انگیزه‌ای از استفاده‌ی آن‌ها وجود دارد، پرسش‌هایی هستند که سعی می‌شود در این پژوهش پاسخ داده شوند. اهدافی که می‌توان از این پژوهش متصور بود عبارت‌اند از بررسی میزان بازتاب نماد پرندگان به عنوان یکی از نقوش سنتی در پوستر معاصر و از سوی دیگر بررسی کارکرد این نماد در بیان محتوا و مفهوم پوستر.

پوستر دارای کارکردهای گوناگونی نظیر اطلاع‌رسانی و تبلیغ‌های تجاری، فرهنگی و اجتماعی است. آنچه اهمیت پوستر را مضاعف می‌کند، قدرت تأثیرگذاری بر مخاطب است. در واقع بهترین پوسترها، آن دسته‌اند که مخاطب را جذب کرده و بر ذهن او تأثیر نهد. از این منظر، شاید یکی از دلایل تأثیرگذاری پوسترها را بتوان در بهره‌برداری از نقوش سنتی یافت. لذا تحقیقی جامع و مستقل برای بررسی تأثیر و بازتاب نقوش سنتی در پوستر به عنوان یکی از شیوه‌های اعلان عصر حاضر، امری ضروری به نظر می‌رسد.

پیشینه‌ی تحقیق

در بررسی‌هایی که به منظور تکمیل و گردآوری پیشینه‌ی این پژوهش انجام شد، کتابی که به طور مستقیم با موضوع پایان‌نامه‌ی حاضر پیوند داشته باشد، مشاهده نشد. اما چند رساله و مقاله وجود دارند که به آنها اشاره می‌شود.

پایان‌نامه‌ها:

- ارجمند، سمانه، ۱۳۸۹، تحلیل جنبه‌های تصویری پرندگان اساطیری دوره‌ی ساسانی و تأثیر آن در گرافیک معاصر ایران، کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، دانشکده‌ی هنر دانشگاه شاهد، به راهنمایی دکتر پرویز اقبالی.

در این پایان‌نامه با مطالعه‌ی نقوش اصیل و پرمحتوای دوره‌ی ساسانی که ریشه در فرهنگ و آداب و سنن ایران دارند، به مفاهیم نمادین آنها و جنبه‌های ارتباط بصری پرداخته شده است. در بررسی جنبه‌های تصویری نقوش اسطوره‌ای پرندگان، به ارتباط با مفاهیم آیینی، تاریخی آن دوره پرداخته و به تأثیر این نقوش پربار در گرافیک معاصر ایران دست یافته است. نتیجه آنکه هنرمندان طراح

گرافیک معاصر، از نقوش ساسانی بیشتر در طراحی نشانه، پوستر و تصویرسازی الهام گرفته‌اند. ضمن آنکه این تأثیرگذاری در نشانه بیشتر دیده شده است و تلاش هنرمندان بر این بوده که از ویژگی‌های بارز این نقوش همچون تقارن، تعادل، توازن و تزئینات بهره بگیرند.

- معجری کسمایی، مهسا، ۱۳۹۰، بررسی رویکردهای احیاگرانه به فرم‌های سنتی در پوسته‌های ایرانی بعد از دهه‌ی ۶۰ شمسی، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، دانشگاه هنر، به راهنمایی دکتر سودابه صالحی.

هدف از این پژوهش، بررسی چگونگی ارجاع طراحان پوستر به سنت تصویری گذشته‌ی ایران در سه دهه ۶۰ تا ۸۰ است. برای دستیابی به این هدف نیز تعداد ۲۲۰ پوستر به روش اتفاقی ساده انتخاب شده و با استفاده از ابزار پرسش‌نامه مورد آزمون کمی قرار گرفته است تا به این وسیله عناصری از گذشته که به آن بازگشت شده، شناسایی و مورد بحث و بررسی قرار گیرند. نتیجه آنکه اقتباس در دهه‌ی ۷۰ کمتر بوده و در دهه‌های ۶۰ و ۸۰ نیز عناصر اقتباسی بیشتر نقش‌مایه‌های گیاهی و تاپوگرافی هستند. آنچه هم که باعث تفاوت این دو دهه می‌شود، درصد کاربرد نقش‌مایه‌هایی همچون نقوش حیوانی، انسانی، هندسی یا انتزاعی است.

مقالات:

- پورمند، مهدیه، ۱۳۸۵، «بررسی نشانه‌های متأثر از نقوش ایرانی»؛ کتاب ماه هنر، شماره‌ی ۱۰۱ و ۱۰۲، بهمن و اسفند ۱۳۸۵، صص ۶۶-۷۱.

هدف این مقاله تبیین جایگاه هنر اسلامی-ایرانی در طراحی نماد و نشانه‌های معاصر است. محقق پس از بررسی گرافیکی نقوش اسلامی و دسته‌بندی هنرهای تزئینی ایرانی-اسلامی به این نتیجه رسیده که آنچه امروزه به عنوان اصول هنر گرافیک قلمداد می‌شود، در قرون گذشته توسط هنرمندان مسلمان ایرانی پایه‌ریزی شده و در آثارشان از این اصول پیروی می‌کردند.

- خزائی، محمد، ۱۳۸۳، «بررسی نقوش تزئینی در پوسته‌های معاصر جهان اسلام»؛ هنرهای تجسمی، بهمن ۱۳۸۳، شماره‌ی ۲۱، صص ۱۸-۲۱.

در این مقاله به بررسی کلی نقش‌ها در پوسته‌های دوره‌ی معاصر کشورهای مسلمان به ویژه ایران پرداخته شده است. محقق بر این باور است که حضور نقش‌های تزئینی-نمادین در آثار کلی هنرمندان مسلمان، ریشه در سنت و آداب معنوی دین اسلام دارد. از دیدگاه خزائی، هنرمندانی که امروز آثار خود را به این شیوه ارائه می‌دهند، اعتقاد دارند که ارزش‌ها و مفاهیم نمادین آثارشان حتی زمانی که برای مخاطبین خود پیامی نداشته باشد، به خاطر تزئین بر جای می‌مانند و ارزش‌های ویژه‌ی خود را حفظ می‌کنند. زیرا همواره امکان احیای رمزها وجود دارد. وی پس از آن به تعریف پوستر و تاریخچه‌ی آن می‌پردازد. همچنین با آوردن نمونه‌ی آثاری از هنرمندان مسلمان دوران معاصر و از جمله ایران، متذکر می‌شود که حضور نقش‌ها، کلام و رنگ‌ها در طراحی پوسترها، همچون حلقه‌ای به هم پیوسته‌ی زنجیر، مهمترین عناصر شناسایی آثار هنرمندان مسلمان در جهان هستند.

روش تحقیق

در این پژوهش برای نگارش بخش نظری و تئوریک به ویژه معرفی نقوش سنتی از روش کتابخانه‌ای، یعنی مراجعه به منابع و یادداشت‌برداری استفاده خواهد شد. پوسترهای معاصر نیز به صورت تصادفی و با محتواهای مختلف فرهنگی، تاریخی، اجتماعی و... از مؤسسات چاپ و تبلیغات و اینترنت گردآوری خواهند شد.

متن مقاله

نقوش مختلف سنتی در طراحی پوستر معاصر ایران دیده می‌شود. بعضی از این نقوش، نمادین است و به همین سبب استفاده از آن‌ها کاملاً با مفهومی که پوستر به دنبال انتقال آن است ارتباط دارد. خود این نمادها هم برای مخاطب گاه آشنا هستند و گاه اندکی مبهم.

برای مثال سرو به عنوان نماد استقامت و پایداری نمادی آشناست ولی اژدها به عنوان نماد خشکسالی موضوعی است که تنها اهل فن از آن آگاهی دارند. علاوه بر این نقوش نمادین، بعضی از این نقوش نیز حالت تزئینی دارند. حال این تزئین ممکن است متناسب با هدف و مفهوم پوستر باشد و ممکن است تنها جنبه‌ی تزئینی صرف داشته باشد. در اینجا از بین نقوش سنتی گوناگون، با تأکید بر نماد پرنده، کارکرد این نماد در طراحی پوستره‌های معاصر بررسی خواهد شد.

در ایران باستان، مرغان و پرندگان، مظهر ابر و پیک باران بوده‌اند از دیگر مفاهیم نمادین نقش‌مایه‌ی پرندگان، مفهوم جان و نفس است؛ بدین معنی که نفس، خود را به صورت ذاتی بال‌دار می‌بیند که به سوی عالم افلاک که موطن اوست، پرواز می‌کند و این رمزی بسیار کهن است. در فرهنگ اسلامی و اعتقادات ایرانیان، پرندگان خصوصاً مرغ به نوعی، همواره تسبیح‌گوی پروردگار می‌باشد؛ لذا از جایگاه معنوی خاصی برخوردار بوده و موجب شده تعبیراتی چون «مرغ آمین، مرغ شباویز، مرغ حق» در هنر، شعر و ادبیات راه یافت. (صباغ پور و شایسته‌فر، ۱۳۸۹: ۴۰)

از بین نمادهای پرندگان بیشترین نماد به پرنده‌های اساطیری یعنی سیمرغ، طاووس، خروس و کبوتر اختصاص یافته است. سیمرغ اسطوره‌ای‌ترین و تخیلی‌ترین و مقدس‌ترین پرنده‌ی ایرانی است که در شاهنامه‌ی فردوسی و منطق‌الطیر عطار نقش ویژه‌ای ایفا می‌کند. البته عمر آن به دوره‌ی پیش از اسلام می‌رسد. «در دوره‌ی ساسانی با حاکمیت و دیانت زرتشتی و تأکید حکومت ساسانی بر جنبه‌های قومی و نژادی ایرانیان، موجودی پنداری با نام سیمرغ و با شکل ویژه‌ای در اغلب آثارشان تجلی می‌یابد. سیمرغ در اغلب آثار ساسانی نام خانوادگی سلطنت است و همواره با پادشاه و دستگاه سلطنت ملازم است و در ظروف سیمین به شکل قلم‌زنی و برجسته‌کاری، در گچ‌بری‌ها، نقش برجسته‌ها، نقش مهرها و نقاشی‌های دیواری، نقش روی پارچه به صورت انفرادی و یا به صورت نقش مرکزی دوایر متوالی ظاهر می‌شود. این نقش تا قرن ششم هجری در آثار دوره‌ی اسلامی چون نقش پارچه‌ها و فلزات به همان شکل دوره‌ی ساسانی خود دیده می‌شود، اما از قرن هفتم هجری با تأثیراتی از شرق دور (چین)، نقش سیمرغ دگرگون می‌شود و به شکل پرنده‌ای درمی‌آید که سری چون عقاب و شاهین با بال‌های گسترده و دمی بسیار بلند و مواج بر خود دارد. این فیگور جدید سیمرغ در شاهنامه‌های مصور و دیگر آثار دوره‌ی اسلامی به فراوانی دیده می‌شود و شکل خود را تا به امروز حفظ کرده است که نمونه‌های آن سیمرغ‌های بلورین جشنواره‌های هنری و فرهنگی است؛ نقشی که پرندگان در فرود آوردن سروش آسمانی بازی می‌کنند. در ادبیات دوره‌ی اسلامی تجلی سیمرغ به مظهر عقل کل منجر می‌گردد.» (ریاضی، ۱۳۸۸: ۷۰)

تصویر ۱. جشنواره‌ی فیلم فجر، ابراهیم حقیقی

همان‌گونه که اشاره شد سیمرغ اغلب به عنوان نماد جشنواره‌های فرهنگی و هنری معرفی شده که نمونه‌ی آن جشنواره‌ی فیلم فجر است که در پوستر ۱ مشاهده می‌شود. نماد سیمرغ عطار که برگرفته از اسطوره‌های ملی است، نمادی است که به دلیل پشتوانه‌ی ادبی و نیز مفهوم «خودشناسی» و «به خود رسیدن» پاسخگوی دغدغه‌های معنوی و عرفانی مسئولان برگزاری هم بود.

نماد سیمرغ به اندازه‌ای از اهمیت و شأن برخوردار است که حتی در مقوله‌ی گرافیک هم کاربرد یافته است؛ سیمرغ که هم جنبه‌ی ایرانی دارد و هم از بُعد معنوی برخوردار است، به عنوان یک نماد فرهنگی و هنری پذیرفته شده است. در پوستر ۲ زیبایی سیمرغ بسیار چشم‌نواز است و با بال‌ها و دم خود فضاهای خالی را پوشش داده است. ضمن آنکه با اضافه کردن قلم به منقار آن، سعی شده با مقوله‌ی طراحی گرافیک هم ارتباط پیدا کند.

تصویر ۲. پنجمین دوسالانه‌ی طراحی معاصر گرافیک ایران، ۱۳۸۴

از همین ارتباط سیمرغ و قلم با کارکرد گرافیکی در پوستر ۳ هم استفاده شده است. با این تفاوت که طرح زیر به صورت قرینه می‌باشد و از قلم به صورت جداگانه استفاده شده است:

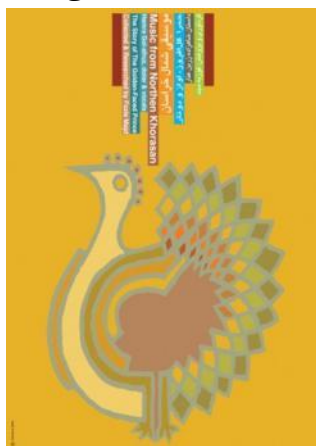

تصویر ۳. روز جهانی گرافیک، ۱۳۸۸، مهدی فاتحی

جز نماد سیمرغ، طاووس و خروس نیز بیشترین کاربرد نمادین را در طراحی پوستر دارند. طاووس به دلیل زیبایی ظاهری و رنگش، می‌تواند نمونه‌ای برتر از آفرینش هنری باشد؛ شاید به همین دلیل است که در پوسترهایی با محتوای هنر و گرافیک کاربرد می‌یابد. در واقع هنر گرافیک چنین اقتضا می‌کند که اگر هم قرار است از نمادهای حیوانی استفاده شود، باید آن حیوان هم از نظر زیبایی و هم از نظر بار معنایی متعالی بهره‌مند باشد.

تصویر ۴. اولین نمایشگاه دوسالانه‌ی پوستر تایپوگرافی ایران، مهدی سعیدی
در پوستر ۵ باز هم از نماد طاووس در طراحی پوستر یک همایش فرهنگی-هنری استفاده شده است:

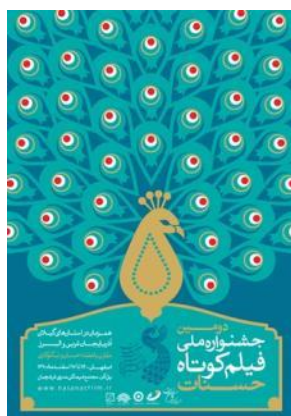
تصویر ۵. موسیقی شمال خراسان، ۱۳۸۲، مرتضی ممیز

در این تصویر هم تنوع رنگ دیده می‌شود هم اشکال ساده‌ی هندسی در طراحی دم طاووس. به نظر می‌رسد ارتباط طاووس با آب از یک طرف و پیوند با آفتاب از طرف دیگر در کاربرد نقش طاووس برای طرح مربوط به خراسان مؤثر بوده است. طاووس در باورهای قومی و اساطیری ایرانیان «ایزد آب‌ها» و «مرغ آفتاب» خوانده شده. آب تا حدی و آفتاب به صورت کاملاً روشن‌تری با خراسان ارتباط دارد. حتی واژه‌ی خراسان از نظر ریشه‌شناسی به معنای محل برآمدن خورشید است. از طرفی نیز طراح با توجه به این مسئله از طرح نیم‌دایره‌ای دم پرنده برای القای مفهوم آفتاب بهره گرفته است. در طراحی پوسترهای دیگر این همایش نیز از نقش پرنده استفاده شده است:

تصویر ۶. موسیقی شمال خراسان، ۱۳۸۲

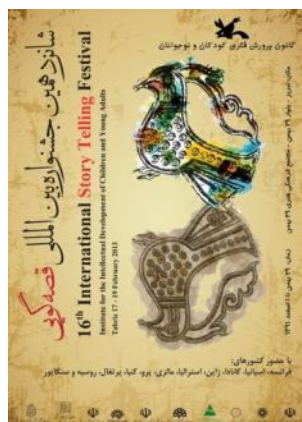
امکان تصویرسازی با طاووس سبب شده تا حتی از دم زیبای آن به منظور تکمیل طرح و پر کردن فضای خالی تصویر استفاده شود:

تصویر ۷. دومین جشنواره ملی فیلم کوتاه حسانت، ۱۳۹۰

در این تصویر علاوه بر استفاده از طاووس به عنوان نماد اصلی و همچنین کاربرد دم طاووس به عنوان تزئین پس‌زمینه، از شکل هندسی دایره در قالب سه دایره‌ی تو در تو و رنگی استفاده شده است. این دایره‌ها به شکلی منظم در درون یک انار گنجانده شده‌اند. خود انارها هم در درون پره‌های به هم پیوسته‌ی طاووس قرار گرفته‌اند. پرها هم که خود به شکلی منظم از مرکز تصویر ترسیم شده و به سمت کناره‌ها گسترش پیدا کرده‌اند. به نظر می‌رسد کوچک‌ترین دایره‌ی موجود که با رنگ سرخ رنگ‌آمیزی شده، بی‌ارتباط با دانه‌های انار نباشد. انار طبق باورهای اساطیری ایرانیان نماد باروری است و از این نظر شاید تناسب چندانی بین این نماد و محتوای پوستر ۷ دیده نشود؛ مگر آنکه بخواهیم باروری را با مفاهیم خیر و برکت پیوند دهیم. برکتی که طبق باورهای دینی با احسان در حق دیگران چندین برابر شده و به فرد بازمی‌گردد.

جز طاووس، خروس نیز به دلیل اهمیتی که در باورهای کهن بشری دارد، در طراحی‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. در پوستر ۸ خروس به صورت قرینه‌ی عمودی به کار رفته است. طرح نه چندان پیچیده‌ی این پوستر گویای محتوای آن، یعنی قصه‌گویی است. در طراحی این پوستر از تصویر خروس استفاده شده است که با مشخصه‌ی سخن گفتن و آواز خواندن آن بی‌ارتباط نیست. ضمن اینکه از طرف دیگر دو بار استفاده از یک تصویر، یک بار به صورت ساده و یک بار به صورت بی‌رنگ می‌تواند با مبحث قصه در ارتباط باشد. قصه یکی از انواع ادبیات شفاهی است و به دلیل همین شفاهی بودن، روایت آن از نسلی به نسل دیگر دچار تحول می‌شود. البته شاید انگیزه‌ی طراح این بوده که قصه را به عنوان یک ژانر قدیمی و در خطر فراموشی در قالب تصویر نمادین یک خروس به صورت بی‌رنگ و وارونه نشان دهد. از سوی دیگر خروس رنگین می‌تواند هدف جشنواره را ترسیم کند که زنده ساختن هنر قصه‌گویی است.

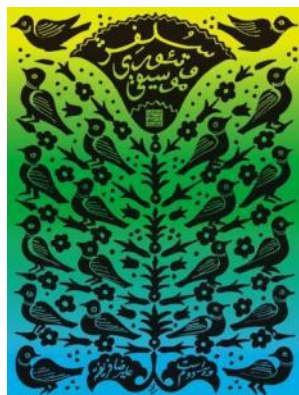
تصویر ۸. شانزدهمین جشنواره‌ی قصه‌گویی، ۱۳۹۱

شاید اگر بخواهیم ارتباط نزدیک‌تری بین یک پرنده با سخن گفتن و آواز پیدا کنیم، بلبل نماد گویاتری باشد. به همین دلیل در اعلان‌های مربوط به جشنواره‌های موسیقی از این نماد بیشتر استفاده می‌شود. نظیر آنچه در پوستر ۹ مشاهده می‌شود. در این پوستر از پایه ستون‌های باستانی تخت جمشید هم استفاده شده است که با محل برگزاری جشنواره، یعنی ایران بی‌ارتباط نیست.

تصویر ۹. جشنواره‌ی موسیقی فجر، ۱۳۸۹

در پوستر ۱۰ نیز از نماد پرنده به صورت قرینه استفاده شده که با محتوای پوستر کاملاً مرتبط است. سلفیژ کلمه‌ای فرانسوی به معنی آوازخوانی است و با پرنده‌ی آوازخوانی نظیر بلبل ارتباطی مستقیم دارد.

تصویر ۱۰. تئوری موسیقی، ایمان راد

علاوه بر این پرندگان، کبوتر نیز از جایگاه ویژه‌ای هم در اساطیر و هم در باورهای مذهبی برخوردار است. کبوتر غیر از شناخته شدن به عنوان نماد صلح، در باورهای مذهبی ایرانیان نقش بسیار مهمی دارد. در پوستر ۱۱ کبوتر به عنوان یک نماد مذهبی به کار رفته که تیرهایی بر پیکر او نشسته است. بنابراین می‌توان گفت کبوتر می‌تواند نماد شهادت و پرواز معنوی هم باشد.

تصویر ۱۱. سومین سوگواره‌ی پوسترهای عاشورایی، ۱۳۸۷

تمرکز بر جنبه‌ی مذهبی پرندگان در پوستر ۱۲ هم مشاهده می‌شود:

تصویر ۱۲. فراخوان گرافیک هنر فاطمی، ۱۳۹۵

در این تصویر طاووس به عنوان نماد اصلی برگزیده شده که البته برگرفته از مجسمه‌ی این پرنده در علامت‌های عاشورایی است:

تصویر ۱۳. نماد طاووس به کار رفته در علامت محرم

دلیل انتخاب این پرنده در تصویر بالا شاید به نوشته‌ی «یا فاطمه» بر دم پرنده از یک طرف و کارکرد مذهبی از طرف دیگر دارد. از دوره‌ی صفویه به بعد طاووس به عنوان پرنده‌ای بهشتی معرفی و شناخته شد و همین مسئله در انتخاب این پرنده برای پیوند با

محتوای پوستر مؤثر بوده است. در این تصویر برای پر کردن فضای پیکر پرنده نیز از نقوش مختلف اسلیمی استفاده شده است که جنبه‌ی تزیینی دارد و از جنبه‌ی معنوی نیز خالی نیست. غیر از خود پرنده، بال هم به عنوان مهمترین عضو پیکر یک پرنده گاهی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای مثال در پوستر ۱۴ با استفاده از دو بال، پرنده‌ای با پیکر انسانی ترسیم شده است.

تصویر ۱۴. نمایشگاه هنرمندان معاصر ایران (در حمایت از بیماران سرطانی)، ۱۳۸۵

هال معتقد است که «بال بر روی بدن انسان یا حیوان، علامت ایزدی و نماد قدرت محافظت است» (هال، ۱۳۸۰: ۳۰-۳۱). با توجه به هدف جنبی این پوستر که بحث حمایت از بیماران سرطانی را مطرح ساخته، می‌توان تا حدی ترسیم نقش بال در این پوستر را توجیه کرد. بال به عنوان نماد قدرت محافظت به کار رفته ولی با رنگی متفاوت با آبی ترسیم شده است. پیکر انسان در این تصویر با آبی رنگ آمیزی شده ولی بخشی از سر و سینه و همچنین بال‌ها با رنگ‌های تندی نظیر زرد و قرمز رنگ آمیزی شده که توازن رنگ‌ها را به هم زده است. این امر با سرطان و از کار انداختن بال‌ها، یعنی توان آدمی ارتباط دارد. حتی با توجیهی دیگر می‌توان این نقش را نقش یک کرکس دانست که بی‌ارتباط با سرطان نیست.

خلاصه‌ی کلام اینکه پرندگان کارکرد عمده‌ای در طراحی پوستر معاصر ایران دارند که با جنبه‌ی نمادین هر پرنده در ارتباط است. در پوستر ۱۵ که محتوای آن به مبحث گرافیک اختصاص یافته، از نقش پرنده‌های مختلف برای ترسیم نقش اصلی پوستر استفاده شده است. تصویر پرنده‌های مختلف می‌تواند تداعی‌کننده‌ی تنوع طرح‌های گرافیکی در آثار طراحان باشد.

تصویر ۱۵. خاطره‌های اردیبهشت، ۱۳۹۳

«نقش طاووس همراه با درخت زندگی جایگاه مهمی را در هنر ایران به خود اختصاص داده است. این نقش اغلب با مفاهیم مذهبی همراه می‌باشد. نقش طاووس نه تنها به عنوان نقشی نمادین در آثار هنری دوره‌ی اسلامی به کار گرفته شده است، بلکه این پرنده در دوران باستان در آئین زرتشت به عنوان مرغی مقدس مورد توجه بوده است. طبری در مورد آتشکده‌ها و معابد زرتشتی که تا قرن سوم

هجری باقی بوده، اشاره می‌کند در نزدیکی آتشکده‌ی بخارا محل خاصی برای نگهداری طاووس‌ها اختصاص داده شده بود و در آنجا از طاووس‌ها نگهداری می‌کردند» (خزائی، ۱۳۸۶: ۲۵).

در دوران باستان معتقد بودند طاووس به دلیل نوشیدن آب حیات، عمر جاودانه یافته است. در بسیاری از آثار دوره‌ی ساسانی نقش طاووس در تزیینات و یا در دو طرف درخت زندگی قرار گرفته است. چنان‌که طاووس در نقش برجسته‌های طاق بستان، پارچه‌ها یا در لوح‌های گچی تیسفون دوره‌ی ساسانی دیده می‌شود.

تصویر ۱۶. نقش درخت زندگی همراه طاووس، موزه‌ی متروپلیتن نیویورک

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف شناسایی کارکرد نماد پرندگان از بین نقوش سنتی در طراحی پوستر معاصر ایران صورت گرفت. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که این نماد در طراحی پوستر ایران کاربرد دارد که برخی از آن‌ها ریشه در اساطیر ایران دارند. اما آنچه در این بین اهمیت دارد، نخست محتوای پوسترهایی است که در طراحی آن‌ها از نماد پرندگان بهره گرفته شده و دوم مقطع زمانی طراحی این پوسترهاست. از نظر محتوایی، در ۶ موضوع مختلف از نماد پرنده استفاده شده است:

شماره‌ی پوستر	موضوع
۱۵، ۴، ۳، ۲	عکس و گرافیک
۱۰، ۹، ۶، ۵	موسیقی
۷، ۱	فیلم و تئاتر
۱۲، ۱۱	مذهبی
۱۴	همایش فرهنگی
۸	ادبی

این تنوع محتوایی در کاربرد نماد پرنده قابل توجه است. پرنده قدرت پرواز دارد که همین امر بر معنویت آن افزوده است؛ تا جایی که نشانه‌ی اوج گرفتن روح می‌تواند باشد و حتی مظهر شهادت. نکته‌ی قابل تأمل دیگر، غیر از تنوع محتوایی نماد پرندگان، اختصاص این نماد به مقوله‌ی موسیقی است. ارتباط پرندگان با صوت و نوا در انتخاب این نماد برای طراحی پوسترهایی با موضوع موسیقی بی‌تأثیر نبوده است.

اما از بین پرندگان نیز سیمرغ بیشترین کاربرد را داشته است. سیمرغ در اغلب آثار باستانی همواره با پادشاه و دستگاه سلطنت ملازم است. این نقش تا قرن ششم هجری در آثار دوره‌ی اسلامی به همان شکل دوره‌ی باستانی به‌ویژه دوره‌ی ساسانی دیده می‌شود، اما از قرن هفتم هجری به تأثیر از شرق دور به شکل پرنده‌ای درمی‌آید که سری چون عقاب با بال‌های گسترده و دُمی بسیار بلند و موج دارد. این هیئت ظاهری جدید شکل خود را تا امروز حفظ کرده است. با مطالعه‌ی پوسترهای چند دهه‌ی اخیر و آمارهایی که به دست آمد می‌توان به این نتیجه رسید که نقش‌مایه‌ی سیمرغ مورد توجه طراحان گرافیک در ایران بوده است. این مسئله از دو جنبه قابل اهمیت است؛ سیمرغ هم جنبه‌ی اساطیری دارد و هم جنبه‌ی دینی و معنوی. زیرا پرنده‌ای است باستانی که وقتی وارد مقولات

دینی می‌شود مظهر حق تعالی می‌گردد و رنگ معنوی به خود می‌گیرد. به همین دلیل، پیش و بیش از هر نماد دیگری می‌تواند احیاگر هویت گذشته باشد؛ چون هم مورد توجه ایرانگرایان قرار می‌گیرد و هم مد نظر اسلامگرایان.

فهرست منابع

خزائی، محمد (۱۳۸۶). تأویل نقوش نمادین طاووس و سیمرغ در بناهای عصر صفوی، **هنرهای تجسمی**، تیر ۱۳۸۶، شماره‌ی ۲۶، صص ۲۴-۲۷.

ریاضی، محمدرضا؛ ابوترابی، فاطمه (۱۳۸۸) مهرهای ایرانی، نشان، شماره‌ی ۱۹، بهار ۱۳۸۸، صص ۶۵-۷۰.
صباغ‌پور، طیبه؛ شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۹)، بررسی نقشمایه‌ی نمادین پرند در فرش‌های صفویه و قاجار از نظر شکل و محتوا، **مجله‌ی تحلیلی-پژوهشی نگره**، شماره‌ی ۱۴، صص ۳۹-۵۰.

هال، جیمز (۱۳۸۰). **فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب**. ترجمه‌ی رقیه بهزادی، تهران: فرهنگ معاصر.